

Elm və təhsil

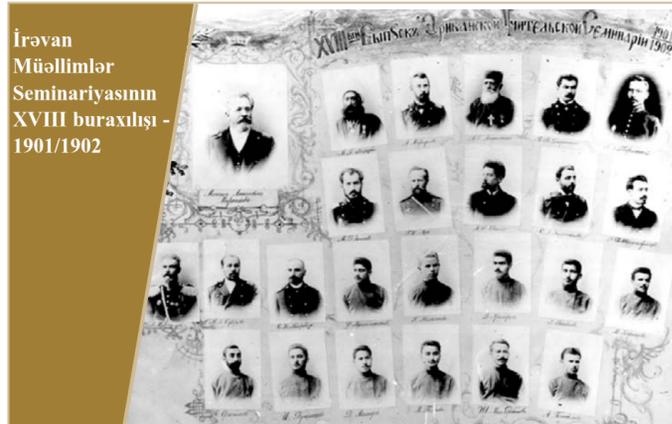
İRƏVAN MÜƏLLİMLƏR SEMİNARIYASI

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin 21 dekabr 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə bu il Azərbaycanın bir çox ziyalılarından yetişməsinə əvəzsiz rol oynamış İrəvan Müəllimlər Seminariyasının 140 illik yubileyi qeyd olunacaq.

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının binası

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının XVIII buraxılışı - 1901/1902

1828-ci ildə İrəvan xanlığı süquta uğradıqdan sonra qədim İrəvan dövrün ab-havasına uyğun inkişaf etməyə başladı. Şəhərdə bir sıra dəyişikliklər olsa da, bunlardan ikisini xüsusi qeyd etmək lazımdır: "İrəvan gimnaziyası" və "İrəvan Müəllimlər Seminariyası".

1876-cı ildə əsas qoyulmuş məşhur Qori Müəllimlər Seminariyasından beş il sonra 1881-ci ildə yaradılan İrəvan Müəllimlər Seminariyası bu baxımdan müsəlman şəhərinin həyatında mühüm hadisə oldu. 1881-ci il İrəvan mahalında üç yad-daqalan hadisə - İrəvan gimnaziyası, İrəvan Müəllimlər Seminariyası və yeni tipli Uluxanlı məktəbinin yaradılması ilə ələmtdar idi.

1977-ci ildə İrəvanda nəşr olunmuş ensiklopediyanın III cildinin 580-ci səhifəsindən aydın olur ki, Müəllimlər Seminariyası İrəvan şəhərində Daşlı küçədə, indiki Xalq Təsərrüfatı İnstitutunun binasında yerləşdirilmişdir. Seminariyada rus dili, riyaziyyat, tarix, həndəsə, coğrafiya, musiqi və digər fənlər tədris olunurdu.

"Kavkazskiy kalendar" məcmuəsinin 1886-cı il nömrəsində Məmməd Bağır Qazızadə İrəvan Müəllimlər Seminariyasında tatar dili (Azərbaycan dili - Ə.Z.) müəllimi, Mirzə Bağır Qaziyev isə 2-ci Rəspod (müdür) kimi göstərilir. Güman etmək olar ki, bunlar qardaşlardır.

Məcmuənin 1892 və 1896-cı il nömrəsində Axund Məmməd Bəşir Qazızadə İrəvan Müəllimlər Seminariyasında həm müsəlman bölməsinin müdiri, həm də Azərbaycan dili müəllimi kimi təqdim olunur.

Məcmuənin 1897-ci il nömrəsində isə seminariyada həmin ildə 56 tələbənin təhsil aldığı və bu dövrdə İrəvan Müəllimlər Seminariyasında Məmməd Bəşir Qazızadənin müsəlman şöbəsinin müdiri, Ələs-

gər Hacı Məmmədli oğlu Kərimovun isə Azərbaycan dili müəllimi vəzifəsində çalışdığı qeyd olunur.

"Kavkazskiy kalendar" məcmuəsinin müxtəlif nömrələrindən bəlli olur ki, İrəvan gimnaziyasından fərqli olaraq İrəvan Müəllimlər Seminariyasında Azərbaycan dili müəllimləri tez-tez dəyişilmişdi. Əgər

müəllimi, həm də gimnaziyanın tərkibində pansionatın müdiri olmuşdursa, İrəvan Müəllimlər Seminariyasında müəllimlərin hər il dəyişilməsi adı hala çevrilmişdi.

"Kavkazskiy kalendar" məcmuəsinin 1898-ci il nömrəsində İrəvan Müəllimlər Seminariyasının müsəlman şöbəsinin müdiri Axund Məmməd Bəşir Qazızadə,

"Kavkazskiy kalendar" məcmuəsinin 1909-cu il nömrəsində İrəvan Müəllimlər Seminariyasında köklü dəyişikliyin şahidi olurdu. Məcmuənin bu nömrəsində seminariyada İsfəndiyar bəy Şəfəbəyovun müfəttiş, Cəfər bəy Cəfərbəyovun müsəlman şöbəsinin müdiri, Mirzə Cəfər Məmmədovun Azərbaycan dili müəllimi, Həbib bəy

Ə.Sultanov, C.Məmmədov, Ş.Mahmudbəyov, H.Şahtaxtinski kimi azərbaycanlı tələbələr də var idi.

İbadulla bəy Muğanlinskiyə adın ilk dəfə hələ neçə il əvvəl görkəmli ədəbiyyatşünas-əlim Əziz Şərifin "Keçmiş günlərdən" adlı əsərində təsadüf edilmişdir. O yazır: "O zaman azərbaycanlı uşaqları

Mehdi xan Erivanski və digər şəxslərə dərs deyir.

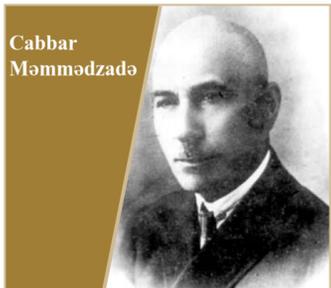
Mirzə Cabbar həmişə Bakıda yaşayan ziyalılara, xüsusən də, Abdulla Şaiqlə əlaqə saxlayıb məktublaşır. Çünki onları eyni inam, əqidə birləşdirirdi. Hazırda A.Şaiqin arxivində Mirzə Cabbarın dostuna göndərdiyi 40-a qədər məktub saxlanılır (K.Tanrıverdiyevanın "Məslək dostları" kitabında bu barədə geniş söhbət açılır).

Mirzə Cabbar yaranmış vəziyyətlə əlaqədar İrəvandan Azərbaycana gəlir və iki il Naxçıvan Ali İbtidai məktəbində rus və türk dillərindən dərs deyirdi. Bu illərdə onun tərtib etdiyi üç kitab nəşr olunur:

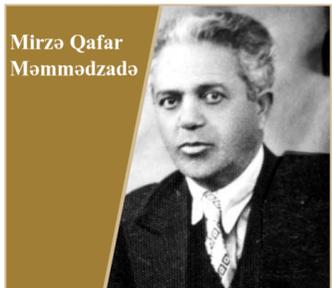
1. Самоучитель тюркского языка для русских.
2. Самоучитель русского языка для тюрков.
3. Самоучитель русского языка для нерсов.

20-ci illərdən sonra o, tək və ya şərikli olaraq Azərbaycan və rus dillərində ibtidai və yaxud orta məktəblər üçün 20-yə qədər dərslik tərtib edir.

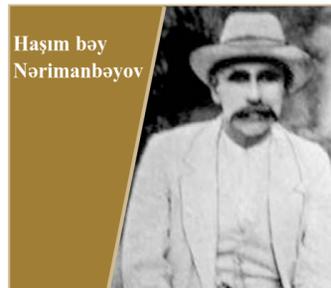
1920-ci ildə Mirzə Cabbar Bakıya gəlir və Azərbaycan Dövlət Universitetində, bir

Cabbar Məmmədov

Mirzə Qafar Məmmədov

Haşım bəy Nərimanbəyov

İbadulla bəy Muğanlinski

Həmid bəy Şahtaxtinski

İrəvan gimnaziyasında Firudin bəy Köçərli uzun müddət həm müsəlman şöbəsinin müdiri, həm Azərbaycan dili

Azərbaycan dili müəlliminin Rəhim Xəlilov olduğu vurğulanır. Məcmuənin bu nömrəsindən aydın olur ki, artıq seminariyanın tərkibində hazırlıq sinfi açılmış və Viktor Aleksandroviç Muxin həmin hazırlıq sinfinin müdiri olmuşdur.

Məcmuədə 1899-cu ildən 1902-ci ilə qədər seminariyada Axund Məmməd Bəşir Qazızadənin müsəlman şöbəsinin müdiri, Rəhim Xəlilovun Azərbaycan dili müəllimi, Viktor Aleksandroviç Muxinin isə hazırlıq kursunun müdiri olduğu göstərilir.

Məcmuənin 1903-cü il nömrəsində İrəvan Müəllimlər Seminariyasında Axund Məmməd Bəşir Qazızadənin müsəlman şöbəsinin müdiri, Rəşid bəy Şahtaxtinskiyə isə Azərbaycan dili müəllimi olduğu göstərilir. O, Rəhim Xəlilovə əvəz etmişdi. Tədqiqatlar təsdiq edir ki, Muxin də, Rəhim Xəlilov da ilkin fəaliyyətlərini Uluxanlı məktəbində başlamışdılar.

1904-cü il məcmuəsində Axund Məmməd Bəşir Qazızadənin Rəşid bəy Şahtaxtinski ilə birgə fəaliyyəti işıqlandırılır.

Məcmuənin 1906-cı il nömrəsində Axund Məmməd Bəşir Qazızadəyə yenə də seminariyada müsəlman şöbəsinin müdiri göstəriləndə, Rəşid bəy Şahtaxtinskiyə isə Azərbaycan dili müəllimi olduğu göstərilir. Bir sıra görkəmli şəxslər İrəvan Müəllimlər Seminariyasının məzunları olmuşlar. Onlardan biri Haşım bəy Nərimanbəyovdur. O, İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra 1898-ci ildə İrəvanda məktəb açmış və məktəb uzun illər Haşım bəyin məktəbi kimi tanınmışdır. Ədəbiyyatşünas-əlim Kövsər xanım Tərverdiyevə də Haşım bəyin məktəbində oxuduğunu fəxrle deyirdi. Axtarışlar təsdiq edir ki, Haşım bəy Nərimanbəyov tək-cə yaratdığı məktəbdə müdirlik etmək və yaxud dərs deməklə kifayətlənməmiş, o eyni zamanda Ripsime gimnaziyasında da Azərbaycan dili müəllimi kimi fəaliyyət göstərmişdir. Onun oğlu Nəriman bəy Nərimanbəyov İrəvan gimnaziyasını bitirmiş, bir sıra məsul vəzifələrdə çalışmışdır. Ümumiyyətlə, İrəvanda maarifin inkişafında Haşım bəyin özünəməxsus xidməti olmuşdur.

Səlimovun idman müəllimi olduğu göstərilir.

Yeri gəlmişkən xatırlatmaq lazımdır ki, istər Həmid bəy Şahtaxtinski, istərsə də Cabbar bəy Məmmədov İrəvan Müəllimlər Seminariyasının 1901-1902-ci il buraxılışının məzunları idi.

"Kavkazskiy kalendar" məcmuəsinin 1911, 1912, 1913, 1915, 1916 və 1917-ci il məcmuələrində Axund Məmməd Bağır Qazızadənin İrəvan Müəllimlər Seminariyasında müsəlman şöbəsinin müdiri, Mirzə Cabbar Məmmədov (Mirzə Abbasın - fars Abbasın oğlu - Ə.Z.) Azərbaycan dili müəllimi işləmişdir.

Seminariyada Bəşir Qazızadə və Bağır Qazızadənin eyni şəxs olması və yaxud ayrı-ayrı adamlar olması bizi bəlli deyildir. Çünki İrəvan Müəllimlər Seminariyasında müxtəlif vaxtlarda müsəlman şöbəsinin müdiri olmuş bu şəxslər barəsində "Kavkazskiy kalendar" məcmuəsində heç bir məlumat verilmir.

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının ilk buraxılışı 1883-cü ildə olmuşdu. Seminariyada müxtəlif millətlərin nümayəndələri təhsil alırdılar. Məsələn, 1883-1895-ci illərdə İrəvan Müəllimlər Seminariyasını 123 tələbə bitirmişdir ki, onlardan 25-i azərbaycanlı, 10-u gürcü, 8-i rus və digər xalqların nümayəndələri idi.

Bir sıra görkəmli şəxslər İrəvan Müəllimlər Seminariyasının məzunları olmuşlar. Onlardan biri Haşım bəy Nərimanbəyovdur. O, İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirdikdən sonra 1898-ci ildə İrəvanda məktəb açmış və məktəb uzun illər Haşım bəyin məktəbi kimi tanınmışdır. Ədəbiyyatşünas-əlim Kövsər xanım Tərverdiyevə də Haşım bəyin məktəbində oxuduğunu fəxrle deyirdi. Axtarışlar təsdiq edir ki, Haşım bəy Nərimanbəyov tək-cə yaratdığı məktəbdə müdirlik etmək və yaxud dərs deməklə kifayətlənməmiş, o eyni zamanda Ripsime gimnaziyasında da Azərbaycan dili müəllimi kimi fəaliyyət göstərmişdir. Onun oğlu Nəriman bəy Nərimanbəyov İrəvan gimnaziyasını bitirmiş, bir sıra məsul vəzifələrdə çalışmışdır. Ümumiyyətlə, İrəvanda maarifin inkişafında Haşım bəyin özünəməxsus xidməti olmuşdur.

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının bir buraxılışı ilə əlaqədar müəyyən faktlara nəzər salaq:

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının XVIII buraxılışı - 1901/1902-ci il:

Burada birinci olaraq, digər şəxslərə nisbətən daha iri, fərqləndirici tərzdə seminariyanın müdiri M.A.Mitroçiyevin şəkli, 2-ci yerdə isə müxtəlif orden və medallarla təltif edilmiş, ruhani geyimdə olan müsəlman-azərbaycanlı tələbələrin şəkli verilmişdir. Bu, şübhəsiz ki, azərbaycanlıların buraxılışda çoxluq təşkil etməsindən irəli gəlirdi.

1902-ci il İrəvan Müəllimlər Seminariyasının buraxılışında İ.Muğanlinski,

gimnaziyaya hazırladığı üçün İrəvanda iki pansionat var idi. Bunların birini müəllim Cəfər bəy Cəfərbəyov açmışdı. O birini də İbadulla bəy Muğanlinski ilə Cabbar bəy Məmmədov. Atam ikinci pansionu daha müvafiq bilib mənə ora aparmışdı.

Həmin pansionat İrəvanda Daşlı küçəsinin sonunda, İran konsulu Bədəlbəyovun yaşadığı evlə yanaşı, ikimərtəbəli evdə yerləşirdi. Evin geniş həyəti, enli, boya-böyük balkonu vardı. Bu ev, onun həyəti, bu həyəti konsulun həyətidən ayrıran daş divar bu gün də sanki gözümün qabağında"dır".

Qeyd etmək lazımdır ki, pansionatı əslində, İ.B.Muğanlinski açmışdı və dostu Cabbar Məmmədov sonra orada müəllimlik fəaliyyətinə başlamışdı.

İ.B.Muğanlinskiyə xarakterindən danışan Ə.Şərif qeyd edir ki, Cabbar bəy ne qədər güclü, mehriban idisə, İbadulla bəy bir o qədər əsəbi və hövsələsiz idi. Mən də, o biri uşaqlar da ondan qorxardıq.

1906-cı ilin payızında İ.B.Muğanlinski və C.Məmmədovun pansionatında 19 nəfər uşaq yaşayırdı ki, bunlardan on biri İrəvandan, səkkizi Naxçıvandan idi. Gələcəyin dünya şöhrətli alimi, akademik Mustafa bəy Topçubaşov, qardaşı Mehdi Topçubaşov, Mirməmməd Mirzəyev, Əziz Şərif, İbrahim və Fərmən Kəngərilər və başqaları həmin dövrdə pansionatda qalan uşaqlardan idi. Göründüyü kimi, İrəvan Müəllimlər Seminariyasının məzununu İ.B.Muğanlinskiyə açdığı bu pansionat Azərbaycan elminin, maarifinin inkişafında az rol oynamamışdır.

Bir neçə il pansionata müdirlik edən İbadulla bəy 1912-ci ildə İrəvanda məşhur olan bu maarif ocağının dostu, seminariyada eyni buraxılışın məzununu olan Fars Abbasın oğlu Cabbar Məmmədov (o, əksər sənədlərdə Məmmədov adı ilə getmişdir - Ə.Z.) tapşırıq və bərdəlik İrana köçür. Xatırlatmaq istərdik ki, C.Məmmədov həm də İ.Muğanlinskiyə yeznəsi idi. C.Məmmədov onun bacısı Nəcibə xanımla ailə qurmuşdu ki, bu izdivacdan da görkəmli ədəbiyyatşünas, tənqidçi, tərcüməçi Cəlil Məmmədov və riyaziyyatçı Kamal Məmmədov dünyaya gəlmişdir.

İ.B.Muğanlinski İrəvanda müxtəlif şəhərlərdə çalışmış, hətta bir müddət İrəvanda olan rus zabıtlarına dərs demişdir (oğlu Dövrən Muğanlinskiyə olan şəkli bunu təsdiq edir - Ə.Z.). İ.B.Muğanlinski 1948-ci ilin avqustunda İrəvanda vəfat etmişdir.

İrəvan müəllimlər seminariyasının 1902-ci il məzunlarından biri də görkəmli pedaqoq, alim C.Məmmədov idi (1882-ci ildə İrəvan şəhərində Fars Abbasın ailəsində anadan olmuşdu). O, seminariyanı bitirdikdən sonra dörd il Nəhrəmdə, Qəmərlidə, İmanşalıda müəllim işləmişdir. 1906-cı ilin payızında İrəvana İbadulla bəy Muğanlinskiyə pansionatına riyaziyyat və rus dili müəllimi kimi dəvət olunur. Bir il sonra isə həm də İrəvan Müəllimlər Seminariyasına türk (Azərbaycan dili - Ə.Z.) dili müəllimi təyin olunur. Uzun illər ərzində gələcəyin bir sıra görkəmli adamları, ictimai xadimlər Əsəd Şeyxzadə, Maqsud Məmmədov, Əziz Əliyev, akademiklər Mustafa bəy Topçubaşov, Heydər Hüseynov, H.T.Şahtaxtinski, professorlar Əziz Şərif,

il sonra Politexnik İnstitutunda Azərbaycan dili üzrə müəllimlərlə deməyə başlayır. O, 1932-ci ildə Kooperativ İnstitutunda türk dilləri üzrə kafedra müdiri, dosent vəzifəsinə seçilir. Ona 1935-ci ildə dil və ədəbiyyat üzrə elmlər namizədi və professor adı verilir. 1937-ci ildə "Azərbaycanda tədris metodikasının tarixi" adlı əsərinə görə pedaqoji elmlər doktoru adına layiq görülür. Cabbar Məmmədov həmin ilin oktyabr ayında həbs edilmişdir. Alimin bir çox elmi məqalələri 20-30-cu illərin dövrü mətbuatında nəşr olunmuşdur. Hazırda Bakının Yasamal rayonundakı küçələrin birində Cabbar Məmmədovun adını daşıyır.

İrəvan Müəllimlər Seminariyasının 1902-ci il buraxılışının məzunlarından biri də Həmid Ağa Xəlil oğlu Şahtaxtinskiyədir. O, 1880-ci ildə Şərur mahalının Şahtaxtı kəndində anadan olmuşdur. İlk və orta təhsilini Naxçıvanda almış, İrəvan Müəllimlər Seminariyasında təhsilini davam etdirmişdir. Seminariyanı bitirdikdən sonra İrəvanda rus-tatar məktəbində, oxuduğu, təhsil aldığı İrəvan Müəllimlər Seminariyasında Azərbaycan və rus dili müəllimi işləmişdir.

Mirzə Qafar uzun illər İrəvan Müəllimlər Seminariyasında dərs deyən Cabbar Məmmədovun kiçik qardaşdır. O da böyük qardaşı kimi İrəvan Müəllimlər Seminariyasını bitirmiş, İrəvan rus-tatar məktəbində, Tiflisdə, Naxçıvanda müəllimlik etmiş, Culfada gömrükxanada fəaliyyətini davam etdirmişdir. 1934-cü ildə Tehrana gedib orada yaşamış, səfirlikdə işləmişdir. 1948-ci ildə Tehranda dünyasını dəyişmişdir.

Həmid bəy Şahtaxtinski 1912-ci ildə Odessada Novorossiysk Universitetinin hüquq fakültəsini bitirmiş, Yelizavetpol quberniyasına xalq məktəbləri inspektoru təyin edilmişdir. 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikası yaradıldıqdan sonra H.Şahtaxtinski Cümhuriyyət Respublikasının maarif nazirinin müavini vəzifəsində çalışmışdır.

1919-1925-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Universitetində müəllim, prorektor vəzifəsində işləmişdir. 1928-ci ildə Tiflisdəki Zaqafqaziya Universitetinin Tibb fakültəsini bitirmişdir. 1930-1940-cı illərdə Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunda işləmiş, yeni Azərbaycan əlifbasının yaradılmasında iştirak etmişdir. H.Şahtaxtinski 1944-cü ildə Arxangelskde vəfat etmişdir.

1918-ci ildə İrəvanda ermənilərin törətdiyi vəhşiliklər nəticəsində tək-cə əhali deportasiya və soyqırma məruz qalmadı, ətraf kəndlər məhv edildi, həm də burada uzun illər fəaliyyət göstərmiş təhsil ocaqları böyük dağıntılara məruz qaldı. Həmin ilin avqustun 6-da tək-cə İrəvanda deyil, bütün Qafqazda maarifin inkişafında mühüm rol oynayıb, İrəvan Müəllimlər Seminariyası və İrəvan gimnaziyası bağlandı. C.Məmmədov, İ.Muğanlinski, H.Şahtaxtinski, M.Topçubaşov, Ə.Əliyev, H.Hüseynov, S.Rüstəmov, H.Seyidov, Ə.Rəcəbli, M.Məmmədov kimi elm və mədəniyyət xadimlərini yetişmiş və təhsil ocaqları kim bilir, hələ ne qədər böyük simalar yetişəcəkdi.

Əsgər ZEYNALOV, Filologiya elmləri doktoru, professor.